

I. Genel Konular

KARŞILAŞTIRMALI HUKUKUN ÇEŞİTLİ GÖRÜNÜMLERİ

Prof. Dr. Ergun ÖZSUNAY

I. GENEL OLARAK

Karşılaştırmalı hukuka ilişkin öğretisi, çeşitli ölçülere göre karşılaştırmalı hukuku ayrımlara tâbi tutmuş ve karşılaştırmalı hukukun çeşitli görünümünü saptamaya çalışmıştır. Bu ayrımlar, karşılaştırmalı hukukun gelişimi bakımından çeşitli dönemlerde, değişik ölçülerde etkili olmuşlarsa da; bir çoğu, bugün için eski anlam ve önemlerini yitirmişlerdir.

1. Modern karşılaştırmalı hukukun gelişimi bakımından önemli çaba gösteren ünlü Fransız hukukçusu *Edouard Lambert*, karşılaştırmalı hukukun başlıca üç görünümünü ayırt etmektedir. *Lambert*'e göre, bunların birincisinde, geçmişin ve günümüzün hukuk sistemleri tüm olarak ve çeşitli hukukî ilişkileri oluşturan hukuk kuralları halinde açıklanıp, anlatılır. *Lambert*, karşılaştırmalı hukukun bu dalına, "*açıklayıcı karşılaştırmalı hukuk*" adını veriyor.

Karşılaştırmalı hukukun diğer bir dalı da, "*karşılaştırmalı hukuk tarihi*" dir. Burada, "evrensel bir hukuk tarihi" tesis etmek suretiyle, hukukî kavram ve kurumların evrimine yön veren sosyal olaylar dizisinin doğal yasaları ya da ritimleri ortaya çıkarılmaya çalışılır.

Nihayet, karşılaştırmalı hukukun üçüncü görünümünü teşkil eden "*karşılaştırmalı mevzuat*" ise, mevcut ulusal hukukları ve öğretileri ele alır. Böylece de, sosyal bir ilim olarak hukukî çalışmaların gelişimine ve uluslararası hukuk bilincinin uyanık tutulmasına hizmet edilmiş olur.

2. Amerikalı hukukçu W i g m o r e ise, "A Panaroma of the World's Legal Systems" adlı ünlü eserinde, karşılaştırmalı hukukun üç görünümünü ayırt ediyor : karşılaştırmalı nomoscopy, karşılaştırmalı nomothetics ve karşılaştırmalı nomogenetics.

W i g m o r e ' a göre, karşılaştırmalı nomoscopy, bir "olgu" olarak, diğer hukuk sistemlerinin belirtilmesi ve açıklanmasını konu alır.

Karşılaştırmalı nomothetics de ise, çeşitli hukuk kurumlarının (müessesese) izledikleri amaçlar (politikalar) ve bunların yararları analiz edilir.

Karşılaştırmalı hukukun, W i g m o r e tarafından "karşılaştırmalı nomogenetics" adı verilen üçüncü görünümünde ise, tarihsel vönden ve nedensellik ilişkisi içinde, çeşitli sistemlerin evrimi ele alınır.

3. Karşılaştırmalı hukukun çeşitli görünümünü ayırt etmeye çalışan başka bir hukukçu da, H u g ' dur.

H u g, "yabancı hukukların açıklanması"nın (= açıklayıcı karşılaştırmalı hukuk), karşılaştırmalı hukuk için "hazırlayıcı çalışmalar" olduğunu belirterek, karşılaştırmalı hukuku "dar anlamda karşılaştırmalı hukuk" ve "karşılaştırmalı hukuk tarihi" olarak iki bölüme ayırmıştır.

H u g ' a göre, "dar anlamda karşılaştırmalı hukuk" iki aşamadan oluşur : (i) İç hukukun bir ya da birden çok yabancı hukuk sistemi ile karşılaştırılması ve (ii) gelişmiş hukuk sistemlerinin (varlıklarını yitirmiş ya da halen sürdürmekte olmaları gözönüne alınmaksızın) objektif ve sistematik olarak analizi.

H u g ' a göre, karşılaştırmalı hukuk tarihi de, iki ana dala ayrılabilir: (i) iki ya da daha çok hukuk sisteminin tarihsel gelişimlerini karşılaştıran "dar anlamda karşılaştırmalı hukuk tarihi" ve (ii) evrensel hukuk tarihi.

Dar anlamda hukuk tarihi, hukuk sistemlerinin karşılaştırılmasını, bunlar arasındaki nedensellik ilişkilerini ve bunların çeşitli aşamalarda bulunmalarını gözönüne alarak yapmaktadır.

Evrensel hukuk tarihi ise, belirli hukukî kavram ve kurumların gelişimi ile, dönemler ve sistemlere göre, hukukî gelişimi izleme amacına yöneliktir .

II. AÇIKLAYICI VE UYGULAMALI KARŞILAŞTIRMALI HUKUK

1. “Açıklayıcı karşılaştırmalı hukuk” (descriptive comparative law) ve “uygulamalı karşılaştırmalı hukuk” (applied comparative law) ayrımı, İngiliz hukukçusu *Gutteridge*'a (s. 8-9.) aittir.

“Açıklayıcı karşılaştırmalı hukuk”, somut ya da soyut nitelikte herhangi bir hukukî sorunun çözümüne yönelik olmayıp, bize sadece çeşitli yabancı hukuklar hakkında bilgi vermekle (furnishing information) yetinir. Burada araştırmacı, yaptığı incelemenin sonuçlarından, nasıl ve hangi biçimlerde yararlanılacağı ile ilgili değildir. Karşılaştırmalı hukuk araştırmasının, yabancı hukukları tanıtmaya dışında herhangi bir amacı sözkonusu olmamaktadır. Bu tür bir karşılaştırmalı hukuk araştırmasının tipik örneği olarak, 1937 yılında, kadının hukukî durumu üzerine, “Milletler Cemiyeti” (League of Nations) tarafından yaptırılan karşılaştırmalı bir inceleme gösterilebilir (*Gutteridge*, s. 8. I, s. 5).

2. İlk kez, *Sir Arnold Mc Nair* tarafından kullanılan ve *Gutteridge* (s. 9, dn. 7) tarafından da benimsenen “uygulamalı karşılaştırmalı hukuk” ta ise, araştırmacının amacı yabancı hukuklar hakkında bilgi toplamak ve yabancı hukukları tanıtmaya yönelik değildir. Bu tür araştırmalarla, pratik amaçlar (hukuk reformu, hukukun birleştirilmesi vb.) izlenebileceği gibi; kuramsal amaçlar da izlenebilir: Örneğin bir hukuk filozofuna soyut hukuk kuramları kurabilmesi olanağını sağlama ya da hukukî kavram ve kurumların kökenini araştıran bir tarihçeye yardımcı olma gibi. Bu nedenle, “uygulamalı karşılaştırmalı hukuk” araştırmalarında, inceleme konusu hukukî kurum ve kavramlar arasındaki benzerlik ve ayrılıkların sadece ortaya konulması yeterli olmayıp, inceleme konusunda, belirli bir amaca yönelik olarak derinleşme zorunluluğu sözkonusudur. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ilk olarak hukukî kurum ve kavramlar arasındaki ayrılıkların ne dereceye kadar köklü olduğunu saptamak, bunların bir rastlantı sonucu ortaya çıkıp, çıkmadığını belirlemek; ikinci olarak da, bu ayrılıkları doğuran nedenleri ve onların, ortaya çıktıkları sistemin genel yapısı ile olan ilişkilerini açığa vurmaya zorundadır.

“Uygulamalı karşılaştırmalı hukuk” araştırmacısının, ayrıca, incelediği hukukî kavram ve kurumların, uygulandıkları hukukî ve sosyal çevre içindeki işleyişlerini de (= uygulama) araştırması zorunludur (bkz. *Gutteridge*, s. 9. Karş. *Schmitthoff*, *Cam. L. J.* 7 (1939), No. 1, s. 102).

III. MAKRO VE MİKRO KARŞILAŞTIRMALI HUKUK

1. Kavramlar :

Modern karşılaştırmalı hukuk öğretisinde, “mikro karşılaştırma” ve “makro karşılaştırma” ayrımı yapılmaktadır. *Mikro karşılaştırma* (micro comparison, Mikro - Vergleichung) ile, bir hukuk kuralının, kavramının ya da kurumunun çeşitli hukuk düzenleri bakımından karşılaştırılması anlaşılır. Örneğin Alman, Fransız, İsviçre ve Türk hukuklarında motorlu taşıt aracı işletenlerin (araç sahibi, Halter) hukukî sorumluluğu ya da Alman, Fransız, İsviçre ve Hukuk hukuklarında “inançlı muameleler” üzerine yapılan karşılaştırmalı bir araştırma, bir “mikro karşılaştırmalı hukuk araştırması”dır.

Buna karşı, hukuk sistemlerinin ya da hukuk ailelerinin karşılaştırılmasına ise, “makro karşılaştırma” (macro - comparison, Makro - Vergleichung) adı verilir. Burada, araştırmanın konusunu, hukuk sistemlerinin doğrudan doğruya kendisi teşkil eder. Makro karşılaştırma, hukuk sistemlerinin yapısına, ayırt edici öğelerine, gelişim yönlerine ve bunlar arasındaki benzerlik ya da ayrılıklara yöneliktir.

Çağdaş karşılaştırmalı hukukta, makro - karşılaştırmaya ilişkin en ilginç eserler içinde, özellikle René David’ın “Les grands systèmes de droit contemporains, 4. bası, Paris, 1971” adlı eseri ile *Zweigert / Kötz*’ün “Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts, Bd. I, Tübingen, 1971, Bd. II, Tübingen, 1969” adlı eserleri belirtmelidir.

Karşılaştırmalı hukukun ilk aşamalarında, genellikle mikro karşılaştırmaların yapıldığı dikkati çekmektedir. Büyük hukuk sistemlerinin saptanmasına ve bunların yapılarına ilişkin makro karşılaştırmalı hukuk çalışmaları daha yeni bir olgudur.

2. Mikro ve makro karşılaştırma arasındaki ayrılıklar :

a) Konuları bakımından :

Yukarıda belirtildiği gibi, mikro karşılaştırmalı hukuk araştırmaları ile makro karşılaştırmalar, *konuları bakımından* birbirlerinden ayrılırlar. Bunların ilkinde, bir hukuk kuralının, kavramının ya da kurumunun çeşitli ulusal hukuklar yönünden karşılaştırılması söz konusu olduğu halde; makro karşılaştırma, konu olarak *hukuk sistemleri, hukuk çevreleri* (Rechtskreis) ya da *hukuk aileleri* (famille de droit) ile ilgilenir.

b) Amaçları bakımından :

aa — Genel olarak:

Mikro karşılaştırma ile makro karşılaştırma, izledikleri amaç bakımından da, birbirinden ayırt edilebilir. Mikro karşılaştırmaların amacı, bir hukuk kuralı ya da kavramının veya bir hukuk kurumunun açıklanması ve aydınlatılmasıdır. Buna karşı, makro karşılaştırmada ise, hukuk sistemlerinin, hukuk çevrelerinin ya da hukuk ailelerinin ortaya çıkarılması için, hukuk düzenlerinin karakteristik kesitleri ile temel yapılarının incelenmesi sözkonusudur.

bb — Amacın niteliği bakımından :

Mikro ve makro karşılaştırma arasında, amacın niteliği bakımından da, bir ayrılık saptanabilir. Makro karşılaştırmalar, çok kez, sadece kuramsal (teorik) ve bilimsel amaçlara yöneliktir. Oysa, mikro karşılaştırmalar, hem kuramsal (örneğin hukuk bilgisinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi); hem de pratik (örneğin ulusal hukukun düzeltilmesi, mahkeme kararlarına yön gösterilmesi, kanun koyma politikasına yardımcı olma gibi) amaçlar izleyebilir.

R h e i n s t e i n ' a göre, mikro karşılaştırmalı hukuk araştırmaları ile, özellikle aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

(i) Bazen, mikro karşılaştırma, bir kavramın çeşitli hukuk düzenlerinde aynı anlama gelmediğini ortaya koyabilir. Örneğin "sözleşme" kavramına ilişkin bir mikro - karşılaştırma, Roma hukukunun "contractus" kavramı ile, bunun modern hukuklardaki karşılıklarının; çeşitli noktalarda Common Law'un "contract" kavramından

farklı olduğunu göstermektedir (karş. *Zweigert, K.*, "Rechtsgeschäft" und "Vertrag" Heute, "Ius Privatum Gentium", Bd. II, Tübingen, 1969, s. 493-504).

(ii) Bundan başka ,mikro karşılaştırma ile, aynı hukukî kavram ya da kurumun değişik hukuk düzenlerinde, birbirinden farklı görevler üstlenmiş olduğu da ortaya çıkabilir. Örneğin haksız fiil nedeniyle zararın giderimi (= tazminat), Alman hukukunda, genel olarak, ortaya çıkan zararın giderilmesine yöneliktir. Oysa Common Law'da ise, "zararı giderim" (tazminat) kavramı, hem ortaya çıkan "zararın giderilmesi", hem de, haksız fiil failinin cezalandırılması (ceza fonksiyonu) görevlerini üstlenmiştir. Görüldüğü gibi, bu sonuca, sorunların, ancak fonksiyonel bir yaklaşımla ele alınması durumunda varılabilir.

Bu nedenle *Rheinstein*'a göre, herhangi bir hukuk kuralının ya da kavramının çeşitli hukuk düzenleri bakımından karşılaştırılması yerine, belli bir sosyal ya da hukukî sorunun ele alınması ve bu soruna çözüm getiren kural, kavram ya da kurumların karşılaştırılmaları amaca daha uygun olur. Bu karşılaştırma yapılırken, hukuk kurallarını ortaya çıkaran ve onların uygulamalarını etkileyen tüm sosyal gerçeklik ve etkenler üzerinde de durulmalıdır. Bu durum, mikro karşılaştırmalı hukuk çalışmalarında hukuk sosyolojisinin ne kadar zorunlu ve önemli olduğunu göstermektedir

IV. İÇ HUKUKA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI HUKUK VE YABANCI HUKUKLARA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI HUKUK

Karşılaştırmalı hukuk araştırmasının konusunu, belli bir hukuk düzenindeki hukuk kurallarının ya da hukukî kavram veya kurumların karşılaştırılması teşkil ediyorsa, "*iç hukuka ilişkin karşılaştırmalı hukuk*"tan (*droit comparé interne*) sözedilir.

Buna karşı, çeşitli hukuk düzenlerinin ya da çeşitli hukuk düzenlerinde yer alan hukuk kurallarının ya da hukukî kavram veya kurumların karşılaştırılmaları sözkonusu ise, "*yabancı hukuklara ilişkin karşılaştırmalı hukuk*" ya da "*dış karşılaştırmalı hukuk*" (*droit comparé externe*) sözkonusu olur.

İç hukuka ilişkin karşılaştırmalı hukuk araştırmaları, *Fransa*'da *Code civil*'den önceki dönemde "*ortak örf ve âdet hukuku*" nun (*droit commun coutumier*) geliştirilmesinde yararlı olmuştur.

Almanya'da da, BGB'den önceki dönemde, çeşitli yerel hukuklara ilişkin karşılaştırmalar, Alman Özel Hukuku'nun, oluşumunu sağlamıştır.

İsviçre'de, ZGB'nin vücuda getirilmesinden önce, Eugen Huber'in kanton hukuklarına ilişkin derinlemesine araştırmaları, yine "iç hukuka ilişkin karşılaştırmalı hukuk"un tipik bir örneğidir.

V. KARŞILAŞTIRMALI ÖZEL HUKUK VE KARŞILAŞTIRMALI KAMU HUKUKU

Karşılaştırmalı araştırmanın konusunu oluşturan *maddi hukuk alanlarına göre, karşılaştırmalı özel hukuk ve karşılaştırmalı kamu hukuku* ayrımı da yapılabilir. Özel hukukun ve kamu hukukunun dalları gözönüne alınarak, bu ayrımı, daha alt - ayrımlarla genişletebilmek de mümkündür. Örneğin *karşılaştırmalı medenî hukuk, karşılaştırmalı ticaret hukuku, karşılaştırmalı idare hukuku, karşılaştırmalı ceza hukuku* gibi.

VI. BİÇİMSEL KARŞILAŞTIRMALI HUKUK, DOGMATİK (SİSTEMATİK) KARŞILAŞTIRMALI HUKUK VE TARİHİ KARŞILAŞTIRMALI HUKUK

Kaden'e göre, karşılaştırmalı hukuk araştırmaları, araştırmanın içeriğine göre üçe ayrılabilir : *biçimsel karşılaştırmalı hukuk araştırmaları, dogmatik ya da sistematik karşılaştırmalı hukuk araştırmaları ve tarihî karşılaştırmalı hukuk araştırmaları.*

1. Biçimsel karşılaştırmalı hukuk :

Biçimsel karşılaştırmalı hukukun (*formelle Rechtsvergleichung*), başlıca iki konusu mevcuttur : (a) çeşitli devletlerde yürürlükte bulunan hukukun kaynaklarının araştırılması ve bunlar arasında kar-

şılaştırmalar yapılması ve (b) kanun koyma tekniği üzerine araştırmalar yapılması.

Biçimsel karşılaştırmalı hukukun ilk görünümüne, *K a d e n*, “*karşılaştırmalı hukuk kaynakları öğretisi*” (vergleichende Rechtsquellenlehre) adını veriyor. Burada, karşılaştırmalı hukuk araştırmalarının, bize, “*yazılı hukuk*” ve “*yazılı olmayan hukuk*” üzerinde, “*kanun hukuku*” ile “*örf ve âdet hukuku*”nun anlamı üzerinde ve kanunlaştırma süreci bakımından, çeşitli ülkelerin durumu hakkında bilgi vermesi sözkonusudur.

Biçimsel karşılaştırmalı hukukun, özellikle medenî hukuk alanında, *kanun koyma tekniğine* (Gesetzgebungstechnik) ilişkin araştırmaları ise, son derece önem taşıyor. Bu araştırmaların önem çok önceden tanınmış ve *Zitelmann* tarafından biçimsel karşılaştırmalı hukukun bu görevi üzerinde ısrarla durulmuştur.

2. Dogmatik karşılaştırmalı hukuk :

a) *Konusu :*

Hukuk kurallarının ya da hukukî kavram veya kurumların kuramsal (teorik) olarak kavranması ve sistematik olarak işlenmesine *dogmatik karşılaştırmalı hukuk* (dogmatische Rechtsvergleichung) adı verilir. Bu çeşit karşılaştırmalı hukuk çalışmalarına, çalışmanın niteliği gözönüne alınarak, bazen “*sistematik karşılaştırmalı hukuk*” (systematische Rechtsvergleichung) da denilmektedir.

Fransız hukuk dilinde ise, dogmatik karşılaştırmalı hukuk için, bazen, “*karşılaştırmalı mevzuat*” (législation comparé); bazen de, sadece “*karşılaştırmalı hukuk* (droit comparé) karşılığı kullanılır.

Dogmatik ya da sistematik karşılaştırmalı hukuk, karşılaştırmalı araştırmaya konu olan *hukuk düzenlerinin içeriğini* (Inhalt) gözönüne alır. Burada sadece, “*kanun hukuku*” ile “*örf ve âdet hukuku*”nun incelenmesi sözkonusu olmayıp; hukukun, uygulamada ve mahkeme kararlarında ortaya çıkan gelişimleri de ele alınır. Zira karşılaştırmalı çalışmaların, yaşayan hukuktan ve hukukî gerçekliklerden soyutlanması durumunda, varılacak sonuçların, yanlış ve yanıltıcı olabilmesi mümkündür. Bundan dolayıdır ki, dogmatik karşılaştırmalı hukuk çalışmalarında, sadece yabancı kanunlar ve hu-

kuk öğretisi ile yetinilmeyip, *uygulamadaki hukuk*'a da (law in action) önem verilmelidir. Görüldüğü gibi, dogmatik karşılaştırmalı hukuk, şu ya da bu hukuk düzeninde hangi sorunların ortaya çıktığını ve bu sorunlara ne gibi çözüm ve sonuçlar getirildiğini araştırmaktadır. Başka bir anlatımla, dogmatik karşılaştırmalı hukukta, birden çok sayıdaki hukuk düzeninde ortaya çıkan hukuk sorunları ile bunlara ilişkin çözümlerin karşılaştırılması ve bunlar arasındaki benzerlik ya da ayrılıkların saptanması sözkonusudur.

Böylece, dogmatik karşılaştırmalı hukuk, incelediği hukuk kuralının ya da hukukî kurumun, kavramsal bakımdan anlaşılmasına ve sistematik yönden işlenmesine yöneliktir.

Dogmatik karşılaştırmalı hukukun, çok geniş bir çözüm ve çalışma alanı olduğu söylenebilir. Dogmatik karşılaştırmalı hukuk çalışmaları günümüzün yürürlükteki hukuk düzenlerini inceleme konusu yapabileceği gibi, geçmişteki hukuk düzenleriyle de ilgilenebilir.

b) *Önemi* :

B a c o n ' dan bu yana, dogmatik karşılaştırmalı hukukun önemi üzerinde durulmaktadır. Genel olarak, dogmatik karşılaştırmalı hukukun çeşitli yönlerden önem taşıdığı belirtilmiştir.

(i) Dogmatik karşılaştırmalı hukukun önemi, özellikle, *aynı hukuk sorununun, çeşitli hukuk düzenlerinde hangi biçimlerde çözümlendiğini ortaya koymasından ve çeşitli hukuk düzenlerini eleştirel olarak değerlendirmesinden* ileri gelir. R a b e l , karşılaştırmalı hukuk araştırmalarında, özellikle dogmatik karşılaştırmalı hukukun, "doğruluğu denenmemiş ön - yargılardan kurtulduğunu" ve ortaya koyduğu verilerle, hukuk kavramlarını arılaştırdığını belirtmektedir.

(ii) Dogmatik karşılaştırmalı hukuk, ayrıca, *kanun koyma politikası bakımından* da önem taşır. B i n d e r ' in deyimleriyle, kanun koyma uğraşında, kanun koyucuya "kol kanat olan" ve onun hayal gücünü genişleterek daha verimli duruma getiren, dogmatik karşılaştırmalı hukuk çalışmalarıdır. Zira, ancak dogmatik karşılaştırmalı hukuk araştırmaları ile ki, kanun koyucu, düzenlemek istediği bir alanda, hangi çözümlerin mevcut olduğunu ve aynı so-

runla karşılaşan çeşitli hukuk düzenlerinin, bu soruna hangi açılardan yaklaşım olanağı bulduklarını somut olarak görüp anlayabilir.

(iii) Dogmatik karşılaştırmalı hukukun, ayrıca, *herhangi bir yabancı hukuk düzeninin anlaşılması ve öğretilmesi bakımından* da, önem taşıdığı unutulmamalıdır.

Saleilles ve Lambert ayrıca, dogmatik karşılaştırmalı hukuk araştırmalarının, bize, "*doğru hukuk*"u (ya da ideal hukuku, droit idéal) bulmada yardımcı olduğuna da işaret ediyorlar. Lambert, daha da ileri giderek, karşılaştırmalı hukuk yöntemi ve araştırmaları ile "*uygar ulusların ortak hukuku*"na varılabileceğini de iddia ediyor.

c) Yöntemi :

Dogmatik hukukun kendisine düşen görevleri başarı ile yürütebilmesi, karşılaştırmalı hukuk araştırmalarının "usulüne uygun biçim" de yapılmasına bağlıdır. Bunun için de, araştırmanın herşeyden önce "*birbirleriyle karşılaştırılabilen hukuklar*"a (vergleichbare Rechte) yönelik olması gerekir. Bundan başka, çeşitli hukuk düzenlerine ilişkin hukukî kavramlar ve kurallar incelenirken bunları, türedikleri hukuk düzeninin içinde bulunduğu hukuk sistemi ile ilişkileri gözönüne alınarak analiz etmek yerinde olur. Bu nedenle, sadece kanun maddelerinin karşılaştırılması ile yetinilmeyip, bunların günlük yaşamımızdaki görünüşleri ve uygulamadaki gelişimleri de gözönüne alınmalıdır.

3. Tarihi karşılaştırmalı hukuk :

Tarihi karşılaştırmalı hukuk (historische Rechtsvergleichung), kural olarak, çeşitli hukuk düzenlerinin tarihi ile ilgilenir. Bununla beraber, çeşitli toplumlarda, hukukun tarihi gelişimine ilişkin karşılaştırmalı çalışmalar da, tarihî karşılaştırmalı hukuk içinde yer alır. Bundan başka, eski hukuk düzenlerindeki hukukî kavram ve kurumların karşılaştırılması da, yine tarihî karşılaştırmalı hukukun konuları arasında sayılabilir.

Tarihî karşılaştırmalı hukuka, Fransız hukuk literatüründe "*hukukun karşılaştırmalı tarihi*" (histoire comparé du droit) ya da "*hukuk kurumlarının karşılaştırmalı tarihi*" (histoire comparative des institutions) adı verilir.

LİTERATÜR

- Constantinesco, L.J.**, Rechtsvergleichung, Bd. I: Einführung in die Rechtsvergleichung, Köln/Berlin/München, 1971.
- David, R.**, Les grands systèmes de droit contemporains, 4. édition, 1971, Paris.
- David/Brierly**, Major Legal Systems in the World Today, An Introduction to the Comparative Study of Law, London, 1968, Nr. 12
- David/Grasmann**, Einführung in die grossen Rechtssysteme der Gegenwart, München/Berlin, 1968, Nr. 12.
- Davran, B.**, Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri, 2. Bası, İstanbul, 1968.
- Hug, W.**, The History of Comparative Law, Harv. L. Rev. 45 (1932), s. 1027 vd.
- Kaden, E.H.**, Rechtsvergleichung, "Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht des In- und Auslandes", Bd. VI, Berlin, 1938.
- Rheinstein, M.**, Einführung in die Rechtsvergleichung, München, 1974.
- Rheinstein, M.**, Comparative Law and Legal Systems, "International Encyclopedia of Social Sciences", Vol. 9, 1968, s. 204 vd.
- Schmitthoff, M.**, The Science of Comparative Law, Camb. L. J., 7 (1939), No. 1, s. 94 - 100.
- Schnitzer, A.**, Vergleichende Rechtslehre, Bd. I, 2. Auflage, Basel, 1961.
- Zweigert/Kötz**, Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts, Bd. I: Grundlagen, Tübingen, 1971.

KISALTMALAR

Bd.	:	Band (cilt)
Bkz. bkz.	:	Bakınız
Camb. L.J.	:	Cambridge Law Journal
Harv. L. Rev.	:	Harvard Law Review
Karş. karş.	:	Karşılaştırınız
s.	:	Sayfa
vb.	:	ve başkaları
Vol.	:	Volume (cilt)